

ЧЎЛПОННИНГ ҚЎШИҚҚА АЙЛАНГАН ШЕЪРЛАРИ

Муниса НАЙИМОВА

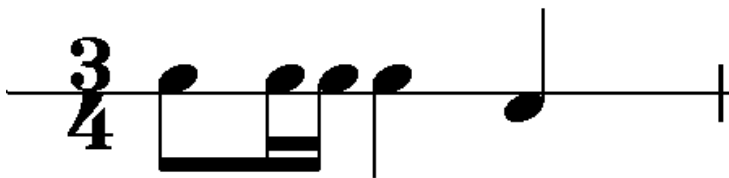
талаба

Бухоро давлат университети

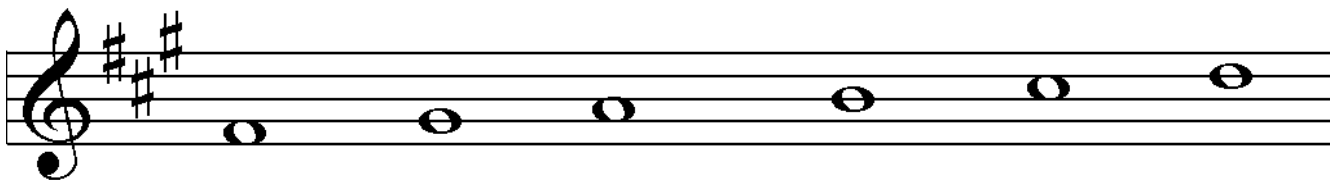
dilrabo68@mail.ru

Чўлпон шеърляти янги ўзбек адабиётининг ёркин саҳифасини ташкил этади. Бу шеърлар бастакор ва кўшиқчиларни ҳам бефарқ қолдирмаган. Хусусан, шоирнинг “Гўзал”, “Уйқу”, “Қаландар ишқи” сингари шеърлари ўзбек ҳофизлари томонидан куйланиб, санъат аҳлини ўзига ром этиб келмоқда.

Бу шеърларнинг кўшиққа айланиши билан боғлиқ муайян жиҳатлар мавжуд. “Уйқу” ва “Қаландар ишқи” ғазал жанрида, “Гўзал” шеъри эса бармоқ вазнида ёзилган. Чўлпоннинг 1921 йили ёзган “Уйқу” ғазали ёш умидли хонанда Ботир Қодиров томонидан ижро этиб келинмоқда Албатта, бунда шеърнинг вазни муҳим аҳамият касб этган. Ғазал мусиқаси ҳазин оҳангга эга. Арузнинг рамали мусаммани маҳзуф тармоғи (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун)да ёзилган бу шеърни куйга солишда, аввало, шу хусусият етакчилик қилади. Хонанда шеърнинг мазмуни ва вазнини чуқур ҳис этган. Яъни аруз оҳангини сақлаб, уни дилтортар кўшиққа айлантира олган. У ҳам мумтоз, ҳам замонавий кўшиқчилик хусусиятларини уйғунлаштиришга шу даражада эришганки, уни тинглаган мухлис шеър муаллифини бугунги адабиётдан излайди. Кўшиқ 3/4 оддий ўлчовда бастакор томонидан басталанган бўлиб, доира усулида куйидаги кўринишга эга:

(Бак бак-ко-бак, бум).

Асар *fis-moll* (фа# минор) тоналлигида ёзилган.

*Жим туринг, шовқинланманг, уйқу ичида ул пари,
Юрма, тек тур, эй шамол, юрсанг-да юр, бироз нари!*

Мазкур дастлабки байтни хонанда кўшиқ нақаротига айлантирган. “Нақарот – кўшиқнинг бир неча бор қайтариладиган қисми (1, 192) бўлиб, унда шоир айтмоқчи бўлган асосий поэтик фикр акс этади. Асар бошқа кўшиқлардан тузилиши билан фарқ қилади. Яъни, кўп кўшиқларда 1-банддан сўнг нақарот келса, бу кўшиқда олдин нақарот, кейин байт келади.

Муסיқий асарнинг асосини авж пардалари ташкил этади. Авж муסיқий термин сифатида кўшиқ баёни ва ривожига энг юқори нуқта (2, 5) ҳисобланади. Шу қисм хонанда истеъдодини ўзида намоён этиб туради. Кўшиқчи шоир кечинмаларини қалбига кўчириб, гўзал бир оҳанг уйғунлигида мухлис кўнглига кириб боради. Айни чоқда, Ботир Қодиров шеърини матнга ижодий ёндашган ва унга мазмунга мос равишда бир сатр кўшган. Буни кўшиқнинг авж қисмида ёрқин кузатиш мумкин. Чўлпонда:

*Бу ётиш, бу уйқу, бу қандай ширин, қандай гўзал,
Жонланар, юз кўрсатар синган ва ясанган амал.*

Кўшиқда:

*Бу ётиш, бу уйқу, қандай ширин, қандай гўзал,
Чарчаган, толган, умидсиз кўзларим тўймай қарар.
Ҳар қарашида кўнглима, минг турли ўйларни солар.*

Шундан сўнг яна кўшиқнинг нақарот қисми куйланган:

*Жим туринг, шовқинланманг, уйқу ичида ул пари,
Юрма, тек тур, эй шамол, юрсанг-да юр, бироз нари!*

Кўшиқни ижро этиш давомида хонанда матнга яна айрим ўзгартиришлар киритган ва уни бугунга мувофиқлаштирган. Масалан, нақаротдан кейинги байт аслида қуйидагича:

*Кўкда бир тўп қиз-малак уйқу куйини бошлади,
Илгари чалган тирик, жонли куйини ташлади.*

Хонанда иккинчи мисрада “ташлади” сўзини “бошлади” билан алмаштирган. Қайд этиш керакки, бу ўзгариш мазмунни кучайтирган.

Шундан сўнг яна нақарот қисми келади:

*Жим туринг, шовқинланманг, уйқу ичида ул пари,
Юрма, тек тур, эй шамол, юрсанг-да юр, бироз нари!*

Иккинчи байт эса авж сифатида ижро этилади:

*Бу ётиш, бу уйқу, бу қандай ширин, қандай гўзал,
Жонланар, юз кўрсатар синган ва ясанган амал.*

Таъкидлаш керакки, кўшиқ ижроси давомида уч ўринда нақарот қисм келади. Умуман олганда, ҳам мумтоз, ҳам замонавий оҳанглари ўзида уйғунлаштирган бу кўшиқ Ботир Қодировни хушовоз хонанда сифатида элга танитди.

“Қаландар ишқи” ғазали эса машҳур ҳофиз Маҳмуджон Азимов томонидан куйланган. Ушбу ғазал арузнинг ҳазаж баҳрининг мусаммани маҳзуф (мафойилун, мафойилун, мафойилун, фоилун) тармоғида яратилган. Хонанда ғазал мазмуни ва руҳига мос куйни, оҳангни танлай олган. Ундаги нолалар, кучли инсоний дард лирик қаҳрамон кечинмаларини, қалб изтиробларини ўзида акс эттиради. Ғазал матласи қўшиқ нақаротига айланган. Байтдан-байтга ўтган сари қўшиқ оҳанги сайқалланиб, мумтоз мусиқа жўрлигида ўзини намоён эта борган.

*Муҳаббатнинг саройи кенг экан, йўлни йўқотдим-ку,
Ас(и)рлик тош/ янг(и)лиғ бу/ хатарлик йўл/да қотдим-ку.
ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун*

Аруз шеърий тизимига хос муҳим хусусиятлардан бири – фонетик ҳодисалардир. Фонетик ҳодисаларнинг вазифаси матндаги ҳижоларнинг сон ва сифатини уйғунлаштиришдир. Агар хонанда шу нозикликни билса ва ҳис қилса, шеърий матнни куйга солишда ғализликлар келиб чиқмайди. Демак, юқоридаги байтда икки ўринда **(ас(и)рлик, янг(и)лиғ)** имола ҳодисаси кузатилади. Ижрода ҳам шу жиҳат эътиборга олинса, матн ва унинг ижроси мувофиқ келади. Шундагина матн оҳангга мослашади ва муҳлис қалбига етиб боради. Хонанда ижросида шу хуссият ёрқин кўзга ташланиб туради.

*Унинг гулзорида булбул ўқиб қон айлади бағрим,
Кўзимдан ёшни жў айлаб, аламлар ичра ботдим-ку.*

Ғазалдаги бу байт лирик қаҳрамон кечинмаларини ўзида ёрқин акс эттиради. Айниқса, таблиғ санъати (ошиқ кўз ёшининг дарёга айланиши) изтиробли ҳолатларни ёритишга хизмат қилган. Хонанда ҳам байтдаги ошиқ қалби озорларини ва туғёнларини тингловчига мусиқа орқали таъсирчан етказа олган.

*Қаландардек юриб дунёни кездим, топмайин ёрни
Яна кулбамга қайгулар, аламлар бирла қайтдим-ку.*

Бу байт, айтиш мумкинки, ғазалнинг кульминациясидир. Мусиқашуносликда у қўшиқнинг авжи орқали ифода этилади. Эътибор берсак, адабиётшунослик ва мусиқа илмидаги ана шу ҳодисалар уйғунлик касб этган, қўшиқ матнида ҳам хонанда шунга диққат қаратган. Бинобарин, қаландардек дунёни кезган ошиқ – лирик қаҳрамон ҳолати маҳзун кайфиятни ифодаловчи оҳанг орқали акс этирилган.

*Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,
Қуёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку.*

Ғазал мақтасида ийҳом санъати қўлланган: яъни “Чўлпон” сўзи икки маънода: биринчиси – ёруғ юлдуз маъносида, иккинчиси – тахаллус бўлиб келган. Куй қанчалик забардаст бўлмасин, танланган матн мавзуси билан уйғун

бўлмаса, у шуҳрат топмайди. Зеро, юқоридаги ижро шундай талабларга жавоб берганлиги учун, мумтоз қўшиқлар қаторидан ўрин олди.

“Гўзал” шеъри ҳам куйга солиниб, санъат мухлисларига тақдим этилди. Бармоқ вазнида ёзилган, олти мисралик бандлардан ташкил топган бу шеър кўпроқ замонавий қўшиқ оҳангларига солинган:

*Қоронғу кечада кўкка кўз тикиб,
Энг ёруғ юлдуздан сени сўрайман.
Ул юлдуз уялиб, бошини букиб
Айтадир: мен уни тушида кўрамен,
Тушимда кўрамен, шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал.*

Бадиий матнга эътибор қилинса, унда лирик қаҳрамон – ошиқ қалбидаги кечинмалар табиатдаги энг гўзал манзара ва ҳолатлар (қоронғу кеча, ёруғ юлдуз) орқали ифодаланган. Аллитерация ("кечада кўкка кўз тикиб"), ташхис ("Ул юлдуз уялиб, бошини букиб") каби санъатлар шеър бадииятини кучайтиришга хизмат қилган.

Шеърдаги поэтик мазмунни тушуниш қўшиқда сезилади. Бироқ хонанда энгил куйларга мойиллиги боис қўшиқ ўта замонавийлаштирилган. Натижада янги ўзбек шеърятининг бетакрор намунаси бўлган бу асар мазмуни, жозибаси путур етган.

Юқорида таҳлил этганимиз Чўлпон шеърлари туйғу-кечинмаларга бойлиги, самимияти билан ажралиб туради. “Уйку” ва “Қаландар ишқи” аруз вазнида ёзилгани боис хонандаларимиз томонидан мумтоз оҳангларга солиниб, ўлмас қўшиқ бўлиб халқимиз орасида яшаб келмоқда. “Гўзал” шеъри замонавий адабиётимизнинг бетакрор намунаси. Бироқ эстрада йўналишида амалга оширилган оҳанг бадиий матн жозибасига бир қадар соя солган. Шунинг учун бўлса керак, бу қўшиқни куйлаган санъаткор деярли тилга олинмайди, қўшиқ ҳам хиргойи қилинмайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Акбаров И. Мусиқа луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
2. Чўлпон. Асарлар. I жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2013.